

Att åldras i industrialismens samhälle

Fil. lic. Bengt G. Rundblad

Även om det fysiologiska åldrandet är en allmänmänsklig process, kommer åldrandet som ett socialt och psykologiskt skeende att te sig mycket olika i olika samhällstyper. Detta beror bl. a. på att det i många av dagens samhällen finns mycket få individer i vad vi skulle kalla de högre åldrarna. I Indien är exempelvis endast 1 på 50 över 65 år, i Brasilien 1 på 40 medan i vårt land var tionde individ är över 65 år. År 1970 beräknas nästan var sjunde svensk vara över 65 år. Generellt kan man säga, att det är först i det västerländska industrisamhället som den s.k. förgubbningen blivit något av ett problem, och det är mot den bakgrunden som här åldrandets eller åldringarnas problem skall behandlas.¹

Det är inte endast det stora antalet åldringar, som är ett problem i industrisamhället, utan det hela kompliceras av att de demografiska förändringarna är invävda i en rad andra, institutionella förändringar, som försvårar situationen för det ökade antalet åld-

---

¹ Framställningen kommer rätt mycket att syssla med de högre åldersgrupperna, de som har fått folkpension. Detta beror på att det använda statistiska materialet är hämtat från ett par stickprovsundersökningar om folkpensionärernas levnadsförhållanden i Sverige.

a) *Ålderspensionärernas levnadsförhållanden*. En intervjuundersökning verkställd av statistiska centralbyråns utredningsinstitut för 1952 års åldringsvårdsutredning. Omfattar intervjuer med 1 064 åldringar. Avser förhållandena bland de ca 600 000 folkpensionärer, som i början av 1954 ej vistades på något slag av vårdanstalt. (Stencil.)

b) *Intervjuundersökning rörande ålderspensionärernas i Stockholm bostads- och levnadsförhållanden i början av år 1954*. Översikt utarbetad inom Stockholms stads statistiska kontor. Omfattar intervjuer med 1 000 stockholmspensionärer. Avser förhållandena bland de ca 57 000 folkpensionärer i Stockholm, som i början av 1954 ej vistades på något slag av vårdanstalt. (Stencil.)

ringar. Det är dessa andra förändringar, som främst intresserar sociologen, när han försöker att ge ett bidrag till diskussionen om åldrandets problem.

Åldringen och familjen

Först har vi då att ta hänsyn till förändringarna i familjestrukturen. Före industrialismens genombrott var familjen också produktionsenhet, både bland hantverkare och jordbrukare finner vi på den tiden den form av familje- eller hushållsbildning, som vi brukar kalla för storfamiljen. I denna kunde åtminstone tre generationer arbeta sida vid sida, och åldringen hade sina bestämda sysslor att utföra lika väl som alla andra familjemedlemmar. I och med de förändringar i samhället som följde med industrialiseringen försvann denna familjetyp allt mer och ersattes av vad vi i dag känner som den moderna stadsfamiljen, vilken ofta består av endast två makar eller två makar samt barn före giftasåldern. I denna familj finns det inte längre plats för de gamla, varken psykologiskt eller rumsligt. I och med att det produktiva elementet flyttat ut ur familjen blir de rent personliga, känslomässiga relationerna familjemedlemmarna emellan så mycket intensivare. Och den typen av kontakter vill vi inte och orkar vi kanske inte heller upprätthålla med ett stort antal personer, familjen blir allt mer en sluten enhet, skyddad från både grann- och släktkontakter. Därför ter det sig också mycket svårt för den unga stadsfamiljen att ta hand om gamla föräldrar; det är en sak att ha gamla föräldrar som produktiva medlemmar av hushållet, en helt annan att ha rent sällskapliga, personliga relationer till dem dagen lång. Även i de fall det finns arbete för en äldre familjemedlem, t. ex. när det gäller att ta hand om små barn, är det svårt att ta vara på erbjuden hjälp. Lägenheten är ofta för trång, och det ter sig ekonomiskt omöjligt att skaffa en större bostad, om nu en sådan överhuvudtaget går att få tag i.

Vi har dessutom att ta hänsyn till den ökade rörligheten i sam-

FOTO K. W. GULLERS.

»I storfamiljen hade åldringen sina bestämda sysslor att utföra likaväl som alla andra familjemedlemmar.»

hället. Barnen flyttar bort från hemorten och föräldrarna för att få en bättre anställning, och detta ökar de gamlas isolering. Rörligheten är inte endast horisontell utan också vertikal, barnen får bättre utbildning än föräldrarna och avancerar socialt sett, vilket kan bidra till att avskilja dem från de gamla. Till denna tankemässiga

isolering bidrar också de snabba förändringarna på alla områden i industrisamhället.

Resultatet av denna utveckling på familjelivets område kan vi i viss mån utläsa ur den undersökning av folkpensionärernas levnadsförhållanden, som utfördes i början av 1954. Den visar beträffande pensionärernas hushållsförhållanden följande skillnader mellan städerna och landsbygden (folkräkningarnas administrativa indelning).

	Städer och köpingar %	Landsbygd %	Totalt %
Ensamboende	31	24	27
Endast pensionären samt dennes make/maka	34	27	30
Pensionären (ensam el. tillsammans med make/maka) samt egna barn	20	35	27
Övriga	15	14	16

Skillnaderna skulle troligen ha blivit större, om vi i stället kunnat göra en uppdelning på ren landsbygd och tätortssamhällen, men även ovanstående siffror visar industrialiseringens och urbaniseringens effekt på pensionärernas hushållsförhållanden. Det är tydligt, att det är vanligare med en ensam pensionär eller ett ensamt gammalt par i städerna än på landsbygden, där man fortfarande i större utsträckning bildar hushåll tillsammans med barnen. Om man ser efter, hur många pensionärer, som är *inneboende* hos egna barn, finner man att detta förekommer i 7 % av fallen i städerna mot 20 % på landsbygden.¹ Av de helt ensamboende folkpensionärerna (27 % av samtliga, se ovan) är det omkring 25 %, som får besök av barn eller andra personer mindre ofta än en gång i veckan. 12 % av de ensamboende uppger sig inte ha någon som kan hjälpa dem vid en tillfällig sjukdom (16 % i städerna och 6 % på landsbygden).

I stockholmsundersökningen kan man även se, hur pensionärerna

¹ Inneboende betyder här att barnen står för kontraktet.

i storstaden i en annan mening isoleras från de yngre generationerna. De bor nämligen till övervägande delen kvar i innerstaden, medan de yngre familjerna bosätter sig i förorterna. Man blir därför inte förvånad, då en alarmerad stockholmstidning rapporterar, att barnen i förorterna växer upp utan att se gamla människor, mycket mindre då att uppleva dem som en naturlig del av familjens umgänge.

Vi skall inte heller glömma de problem för de gamla som uppstår genom att den ena av två makar avlider. Nästan hälften av alla kvinnliga folkpensionärer i Sverige är änkor. Och i Stockholm är 20 % av folkpensionärerna ensamboende änkor eller änkelingar. Döden har naturligtvis alltid splittrat hemmen, men anpassningen försvåras nu av att den efterlevande maken måste räkna med att leva livet ut ensam; han eller hon tillhör inte en större enhet, som i någon mån kan parera den kris döden för med sig.

Det är svårt att med siffror visa, att dessa strukturella förändringar i samhället verkligen lett till att de gamla känner sig isolerade. Äldrvårdsutredningen visar att 14 % av pensionärerna klagar över brist på kontakt med andra människor. Detta är dock troligen en underskattning, intervjun var mycket kortvarig och uppehöll sig mest vid de yttre detaljerna i pensionärens liv. Men om vi håller oss till de 14 % betyder det, att vi har omkring 85 000 folkpensionärer här i landet, som direkt klagar över sin isolering. Det är ändå inte så litet!

Något av problematiken för de ensamboende pensionärerna tolkas ganska bra i det här brevet från en gammal man i Uppsala:

»Jag har bott här i huset i tolv år, men jag kan inte säga att jag är riktigt bekant med någon här. I den här uppgången bor det ju flera familjer, mestadels unga, och de är ju upptagna av sitt och har annat umgänge än en ofärdig gubbe. Man går om varann i trapporna utan att hälsa eller tilltala varann. Delvis är det nog mitt fel också att jag får gå så ensam, för jag tycker att jag inte vill tränga mej på folk när jag känner och ser mej förbisedd. Man skulle faktiskt kunna få ligga hjälplös här i vindskupan utan att saknas av grannarna, om man nu inte hade någon anhörig som

tittade till en. Det är just detta som gör ensamheten så stor och skrämmande för oss gamla som bor så här. Isolerade mitt i stadens vimmel.»¹

Det sägs, att vi varit för ivriga att bygga ålderdomshem här i landet, kritiken har varit mycket hård på den punkten, och man överväger nu åtgärder för att kunna vårda flera gamla i deras egna hem. Detta är troligen gott och väl. Men vi skall också akta oss för överdrifter i denna åldringsvårdens nya giv. Vi skall inte konservera en isolering av många gamla, en isolering som sammanhänger med de strukturella förändringarna i vårt samhälle.

Åldringen och arbetet

Här har mest talats om de förändringar i åldringens familjesituation, som har att göra med relationerna mellan de gamla och den yngre generationen. Det finns även en annan aspekt, nämligen att i industrisamhället *under de aktiva åren* arbetsgruppen och dess sociala gemenskap tar en stor del av den plats, som familjen förr hade i individens liv. Men i och med att man blir gammal och pensioneras skall plötsligt familjen bli allt igen. Till arbetsgruppen, som betytt så mycket under kanske 50 år, måste banden klippas av och familjen får plötsligt en betydelse, som den inte haft tidigare. Detta kan medföra svåra anpassningsproblem för den som tvingas att sluta sitt arbete, speciellt då för de manliga pensionärerna.

Om nu åldringarna tenderar att bli isolerade eller har svårt för att anpassa sig efter pensioneringen kunde man tänka sig att de i allt större utsträckning höll sig kvar i yrkeslivet. Folkräkningarna visar, att det är tvärtom. Antalet yrkessysselsatta åldringar sjunker stadigt i Sverige liksom i andra västerländska industrisamhällen. Detta beror bl. a. på att man inte längre behöver arbeta på gamla dagar. Statliga och privata pensionssystem tryggar ålderdomen på ett sätt som aldrig förr. Men detta är troligen endast en del av

¹ Ur en artikel i Upsala Nya Tidning hösten 1954.

förklaringen till den sjunkande sysselsättningsgraden i de högre åldrarna. Även inom yrkeslivet tycks det vara svårigheter att bereda plats och sysselsättning för de gamla. I och med ökad mekanisering minskar visserligen antalet verkligt tunga och påfrestande arbeten, men ett rationellt utnyttjande av den dyrbara maskinparken fordrar en arbetstakt, som många gånger är för hög för den gamle arbetaren. Användes gruppwork kan det också hända, att arbetskamraterna börjar att se snett på den äldre kamraten, som inte längre orkar hålla de andras arbetstempo. Speciellt inom byggnadsindustrien klagas det över detta förhållande. Resultatet av detta blir naturligtvis, att många äldre spänner sig till det yttersta för att hålla sig kvar i sitt gamla jobb åtminstone till den dag de får pension, och att de därigenom förslits mycket hastigt eller utvecklar psykosomatiska symptom, flyr in i sjukdomen.

Statussystemet inom företaget försvårar också en omplacering av äldre anställda till lättare, mindre prestigebetonade arbeten. Detta är kanske speciellt ett problem för tjänstemännen, men även bland arbetarna finns mycken yrkesstolthet, som spelar in här. Man slutar hellre eller avgår med pension vid första lägliga tillfälle än man tar ett annat arbete inom samma företag, som innebär att man kliver nedåt i statushänseende. På detta vis ökas troligen antalet sysslösa åldringar mer än vad som är absolut nödvändigt av produktionstekniska skäl.

Vi har också att ta hänsyn till den press på företagsledningen att pensionera äldre anställda, som kan komma från de yngre inom företaget, de som genom de äldres pensionering kan räkna med att stiga ett pinnhål i hierarkien. Från ett amerikanskt företag berättas om ett fall där *en* mans pensionering förde med sig befordran för tolv andra anställda. Liknande om också inte så extrema exempel kan man säkert finna även i Sverige. Och denna de yngres inställning till pensionsproblemen påverkar naturligtvis också de äldres beslut att stanna kvar eller avgå med pension så snart som möjligt. Statsrevisorerna har i sin senast avgivna berättelse påtalat, hur detta senare förhållande äventyrar ett system med rörliga pensionsåldrar. Det har visat sig att mycket få stats-

anställda i de lägre lönegraderna utnyttjar den möjlighet att kvarstå till 63 år, som de nya pensionsbestämmelserna medger. De flesta avgår redan vid 60 år, och detta beror enligt statsrevisorerna delvis på de yngres olust mot de »spärrballonger», som kvarstannar i tjänsten efter fyllda 60 år. Detta exempel är hämtat från statsförvaltningen, men liknande fall förekommer även på annat håll.

Till dess att tjänstepensioneringsfrågan är löst för alla anställda kommer »pensionstänkandet» att göra det svårt för äldre människor att få eller byta anställning. Arbetsgivarna blir ovilliga att anställa arbetskraft, som är dyr att pensionera, och anställda med viss intjänt pension vill inte riskera att mista några förmåner genom att byta arbete. Härigenom uppstår risken att många stannar på »fel» plats livet ut i stället för att söka ny anställning eller skola om sig redan i medelåldern. Och tragglar man sig fram till pensionsåldern i ett jobb, som man egentligen inte passar för, ökas knappast lusten till en förlängd arbetsinsats.

När nu allt färre och färre åldringar fortsätter någon form av yrkesverksamhet, så frågar man sig vad de drar sig tillbaka till. Vi inbillar oss gärna, att på gamla dagar så kan man göra allt det som man inte hunnit med förut i livet. Men hur skall pensionären egentligen kunna det, om han inte tidigare lärt sig att ha en fritid? Omkring 70 % av folkpensionärerna har ingen kontakt med något slag av föreningsliv, och av de manliga folkpensionärerna är det omkring 40 %, som inte har något särskilt att syssla med, en trädgård att påta i, en snickerbod att jobba i e. d. Kvinnorna har det på den punkten bättre genom matlagning och handarbete.

Sammanfattningsvis kan man säga, att åldringen i industrisamhället inte har någon roll längre, inte någon speciell uppgift, som är just hans, i varje fall inte i jämförelse med åldringen i det jordbrukarsamhälle, som till för inte så länge sedan var den dominerande samhällsformen i vårt land. Materiellt har man det bättre än tidigare generationer av åldringar, men hur är det med den mer psykologiskt betingade trivselsn, känslan av att man fortfarande är något, betyder något för andra människor? Hur skall de gamla

B. G. Rundblad: ATT ÅLDRAS I INDUSTRIALISMENS SAMHÄLLE

FOTO HERNRIED.

Många manliga pensionärer har ingenting att syssla med. På sommaren löser parkbänken problemet men vad gör man på vintern?

kunna behålla den känslan i ett samhälle, som ger dem mycket små chanser att utträtta något och som mycket litet värderar vad som förr kallades ålderns visdom?

Åtgärder för att motverka åldringarnas isolering

Om denna snabbskiss rätt uppfattat några av utvecklingstendenserna beträffande åldringarnas situation i vårt land, är det tydligt

av vikt att vi bygger på den materiella tryggheten med åtgärder, som motverkar den hotande isoleringen av de gamla. Det man då först tänker på är att öka möjligheterna till yrkesverksamhet för de åldringar, som verkligen vill och kan fortsätta att arbeta. Det kan därvid vara av intresse att veta, att de förut nämnda pensionsundersökningarna visar en högre sysselsättningsgrad bland manliga folkpensionärer i Stockholm än i riket i sin helhet (i riks-siffrorna har uteslutits de inom jordbruk med binäringar sysselsatta). Skillnaden verkar vara speciellt markant för tjänstemännen samt i åldersgruppen 67—69 år. Vi får dock endast betrakta detta som tendenser, då varje nedbrytning av detta genom stickprovsundersökningar insamlade material medför att slumpfelen ökar kraftigt. Om tendensen är verklig, kan *en* förklaring vara, att Stockholm har ett så rikt differentierat näringsliv; det finns så många fler chanser för pensionären att få ett jobb, som passar just honom. Många av dessa yrkesverksamma pensionärer i Stockholm har nämligen bytt arbete, ofta före att de uppnått folkpensionsåldern. En f. d. överkonstapel har blivit kontorist, en f. d. industriarbetare portvakt, en f. d. bilförare vestibulvakt osv. De s. k. grågossarna är också en typisk stockholmsföreteelse. Man kan även vända på resonemanget och säga, att den högre yrkesverksamheten bland folkpensionärerna i Stockholm jämfört med riket i dess helhet kan bero på pensionärens större isolering i storstaden jämfört med den mindre bruksorten eller staden. Stockholmspensionären skulle enligt detta resonemang söka förlänga sin arbetsinsats för att komma bort från isoleringen, medan kollegan i landsorten har lättare att hålla kontakt med det gamla jobbet och de gamla kamraterna.

Utan ytterligare undersökningar kan vi inte avgöra vilken av dessa två förklaringar, som kommer sanningen närmast. I brist på sådana mera intensiva studier av detta problem kan vi dock söka se de två förklaringarna som berörande olika aspekter av det problem, som vi diskuterar här. De gamlas isolering finns överallt men i olika styrka, och denna isolering motiverar i varierande grad till en förlängd arbetsinsats. Det beror sedan på de institu-

tionella förhållandena inom yrkeslivet, om de skall kunna finna det arbete de söker. De praktiska åtgärderna behöver främst sättas in på att bereda fler äldre anställda en chans att byta arbete, antingen inom företaget eller genom byte av både företag och arbete. I det första fallet blir det närmast arbetsledningens och företagsläkarens sak att söka hjälpa den äldre arbetaren eller tjänstemannen, och i det andra fallet måste arbetsförmedlingen träda till. Det som då främst behövs är en utbyggnad av det arbete, som nu utförs av arbetsvården bland de partiellt arbetsföra. Erfarenheterna av träningsverkstäder och skyddade verkstäder för partiellt arbetsföra borde kunna ge ledning för vad som kan uträttas på detta område. Varken samhälle eller företagare skulle ha något att förlora på ett sådant program, de gamlas produktiva insats skulle täcka det mesta av kostnaderna.

Nu finns det dock många gamla, som inte är friska nog att vara yrkesverksamma i någon form, och för dem får man tänka sig andra åtgärder för att motverka det »passiva vegeterande», som enligt pensionärsundersökningen utmärker omkring 1/3 av stockholmspensionärerna och som utan tvivel finns även utanför Stockholm. På våra ålderdomshem har man redan infört vissa former av arbetsterapi, men detta är naturligtvis inte tillräckligt, speciellt som man inom åldringsvården tänker sig, att åldringarna i allt större utsträckning skall bo kvar i sina hem. På detta område har vi mycket att lära från Förenta Staterna, där man mer och mer ordnar fritidscentra för de gamla likaväl som man har det för de unga. Ofta är dessa program för de yngre och de äldre förlagda till samma lokal, man använder dem bara olika tider. Också i Sverige finns det säkert många lokaler, som mest användes på kvällarna och som mycket väl skulle passa för fritidsverksamhet bland de gamla på dagarna.

Företagen har många gånger ordnat med lokaler för de anställda, lokaler som av naturliga skäl ofta står tomma på dagarna. Dessa skulle kunna användas för sådana gamla anställda, som inte orkar stå kvar i produktionen längre. Kanske kunde de få ett måltid i massen tillsammans med tidigare arbetskamrater samtidigt

med besöken vid dessa fritidscentra. För en gammal pensionär är det många gånger viktigast, att han har något att se fram emot, något som han skall göra i morgon mellan kl. 1 och 3, bara han slipper det där att inget händer, att framtiden är fullkomligt utan plan och mål.

Gradvis anpassning till ålderdomens sysslolöshet

Det vore dock felaktigt, om vi endast inriktade oss på att öka yrkessysselsättningen bland de äldre; minst lika viktigt är åtgärder för att hjälpa dem till en mera gradvis anpassning till den ökade fritid, som förr eller senare blir en nödvändighet på grund av avtagande kroppskrafter. Att som nu arbeta för full maskin till 65 eller 67 år och sedan koppla av helt torde inte vara den bästa fördelningen av kroppskrafterna. Ingen god idrottsman lägger upp helt efter säsongens slut, man tränar ned sig, som det heter på fackspråket. Det är troligen ett sådant träningsprogram vi behöver även inom arbetslivet. Det kan nås på olika vägar, ex. genom en gradvis förkortad arbetstid eller förlängda semestrar. Man kan också tänka sig ett »sabbatsår» inte alltför sent i den anställdes liv, då han finge tillfälle att vila upp ordentligt samt tillfälle att pröva på hur det är att vara borta från arbetet och kamraterna där. Ett annat program, som prövats i Förenta Staterna, går ut på att den anställda pensioneras i samband med att han fyller ex. 65 år, men att han lovas återanställning efter ett år, om han inte kan anpassa sig till överksamheten. Om han kommer tillbaka får han sedan arbeta ytterligare några år.

Man har i Förenta Staterna även prövat att förbereda de blivande pensionärerna genom olika slag av rådgivningsprogram. Dessa omfattar vanligen information om den hjälp, som de anställda kan räkna med från företaget samt från stat och kommun, vidare ekonomiska och medicinska goda råd samt gruppdiskussioner. Den anställdes maka eller make inbjuds ofta även till dessa rådgivningsprogram. Man får nämligen inte glömma bort vad ma-

FOTO LENNART NILSSON.

»Man får inte glömma bort vad makens inställning betyder för pensionärens anpassning till passiviteten.»

kens inställning betyder för pensionärens anpassning till den påkomna passiviteten. I Sverige kunde man tänka sig, att ett sådant program arrangerades av företagsnämnden eller av verkstadsklubben och företaget gemensamt för att undvika varje intryck av patriarkalisk inblandning i privatlivet från företagets sida. Med tanke på att vårt sociala reformmaskineri blivit så invecklat, att ytterst få medborgare orkar eller kan följa med i alla de nya bestämmelserna, borde enbart själva upplysningsdelen av ett så-

dant program kunna fylla en viktig uppgift. Därtill kommer den terapeutiska effekten av att få diskutera pensionsproblemen med likställda. Man upptäcker därvid, att man inte är ensam om sina bekymmer och att andra hittat på utvägar, som man kanske själv inte tänkt på.

De metoder som uppräknats här kan passa olika individer och industrier olika väl, och det finns ännu ingen erfarenhet, som sätter den ena metoden före den andra. Huvudsaken är att vi är villiga att pröva olika alternativ och inte låser fast oss vid de mera schematiska lösningar, som är nödvändiga i de socialpolitiska åtgärderna för att ge *alla* medborgare ett minimum av trygghet. Det är på de åtgärderna vi skall försöka att bygga vidare med mera differentierade lösningar, som i större utsträckning kan ta hänsyn till individens speciella behov. På det sättet kan vi skapa den mera åldringsvänliga attityd i industrisamhället, som behövs för att motverka tendenserna i motsatt riktning.